

12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4487.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4853.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4487.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4853.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4487.
17. Георгий Жуков. Стенограмма октябрьского (1957 г.) пленума ЦК КПСС и другие документы / под ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. В. Наумов и др. – М.: МФД, 2001. – 820 с.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4487.
19. Державний архів Полтавської області. – Ф. П-15. – Оп. 2. – Спр. 1621.
20. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4487.
21. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧГО). – Ф. П-470. – Оп. 9. – Спр. 756.
22. ДААРК. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 3999.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4487.
24. ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 6. – Спр. 84.
25. Державний архів Житомирської області. – Ф. П-76. – Оп. 3. – Спр. 622.
26. ДАЧГО. – Ф. П-470. – Оп. 9. – Спр. 756.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4487.
28. Державний архів Одеської області. – Ф. П-11. – Оп. 15. – Спр. 468.
29. ДАЧГО – Ф. П-470. – Оп. 9. – Спр. 756.
30. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4487.

Брегеда Н.В. Отношение украинского населения к устранению Г. Жукова от власти (1957 г.)

Автор анализирует общественно-политические настроения разных социальных слоев после октябрьского (1957 г.) пленума ЦК КПСС. В статье раскрываются причины неодинакового отношения украинского общества к разоблачению Г. Жукова. Введен дифференцированный подход (деление населения по социальным, партийным, территориальным признакам) при исследовании реагирования украинцев на десталинизационные мероприятия.

Ключевые слова: отношение, население, общество, настроения, моральное состояние, сознание, влияние, десталинизация, репрессии, разоблачение.

Bregeda M.V. The attitude of the Ukrainian population to removed G. Zhukov from authority (1957)

The author analyzes the socially-political moods of different social layers after the October, 1957 CPSU Central Committee Plenary Session. In the article the reasons for various attitude of the Ukrainian society to the exposure G/ Zhukov are revealed. The different approach (the division of population through social, party and territorial characteristics) is introduced.

Keywords: attitude, population, society, moods, morality, consciousness, influence, destalinization, reprisals, exposure.

УДК 930.25.005

I. М. Хомич

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ АРХІВНИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1950–1980–х рр.

Аналізується науковий доробок українських істориків-архівістів другої половини 1950-х – 1980-х років в галузі матеріально-технічної бази архівних установ. Розглядаються характерні особливості історіографічного процесу того часу.

Ключові слова: історики-архівісти, архівне будівництво, матеріально-технічна база.

Найважливішою проблемою архівної справи в Українській РСР у досліджуваній період, на думку багатьох архівістів та істориків, є забезпечення зберігання документальних матеріалів у добре обладнаних архівосховищах. Відповідно, важливим завданням керівництва архівної галузі є будівництво спеціальних приміщень для архівних установ, організацій і підприємств [1, с.13]. Такий активний інтерес керівництва республіки до належних умов зберігання архівних документів ліг в основу народження нового напрямку у висвітленні історії архівного будівництва в Україні істориками, архівістами та іншими дослідниками.

Думку про те, що особливу увагу дослідники цього періоду звертали на покращення архівної справи, забезпечення відомчих архівів придатними приміщеннями, приведення документів у належний порядок, зберігання й використання науково-технічної документації й кінофотофонодокументів доводить дослідник В.В. Кузьменко [2, с.53-61]. У своїх публікаціях він відмічав, що будівництво нових і реконструкція старих сховищ дало можливість успішно комплектувати Державний архівний фонд. Процес поліпшення стану архівної справи в установах та організаціях набув досить активного характеру в Українській РСР. Автор робить акцент на успіхах в архівній справі, які вдалося досягнути за радянських років, а також звертає увагу на стан і перспективи розвитку архівної галузі, в основу яких закладає принципи ленінського декрету та визначає авторитет радянської влади. До подібних висновків приходять у своїх дослідженнях

В.О. Колесникової, М.О. Ліщенко та В.О. Балух, які також висвітлювали успіхи радянського архівного будівництва на території західної України [3].

Більш детальну картину про розбудову архівної галузі в Україні дають ті статті, що висвітлюють архівне будівництво в окремому регіоні чи області впродовж значно меншого відрізка часу. До них належать ряд праць з історії архівної справи в західних областях Української РСР. Зокрема, історик М.П. Глинський, який розглядає архівну діяльність у західному регіоні в повоєнний період, особливу увагу приділяє відбудові архівів, концентрації і впорядкуванню фондів, використанню інформації документів архівів при відбудові народногосподарських об'єктів [4]. Тему створення мережі державних архівних установ на Закарпатті та їх діяльність у перші післявоєнні роки й до другої половини 1960-х рр. вивчав інший дослідник В.Місюра [5]. У своїх працях він оцінив значення виконаної архівістами Закарпаття в роки післявоєнної п'ятирічки роботи, коли було закладено основи нової організації ведення архівної справи та розроблено головні напрями її подальшого розвитку. Історії архівної справи Закарпаття також присвячені статті А.Катренка та А.Гайдоша, який показав розвиток архівістики в цьому регіоні на прикладі діяльності Закарпатського обласного державного архіву [6, с.24-27].

Попри ідеологічну заангажованість та ювілейно-пропагандистське призначення чимало з досліджень цих років відіграли помітну роль у збагаченні архівознавчих знань. Приміром, публікації Т.Богдан та О.Дяченко характеризують матеріально-технічний стан радянського архівного будівництва на Херсонщині у 1950–1960-х рр., а В.Жук висвітлював архівне будівництво цього часу на Полтавщині [7].

Т.Порунова розкрила стан архівної галузі в роки війни на Луганщині. Крім того, у цій розвідці містилися дані про проведення евакуації фондів Державного архіву Луганської області, втрати документів під час окупації й повернення евакуйованих фондів. Недоліком цієї праці було дуже стисле викладення інформації про архіви в роки війни, оскільки метою було висвітлення всієї історії становлення та діяльності Держархіву Луганської області [8, с.38-46].

Ще один історик-архівіст Я.Синельников присвятив декілька своїх робіт радянському архівному будівництву на Волині, основну увагу звертаючи на практичні аспекти комплектування державних архівів Волинської області документальними матеріалами [9]. Про діяльність державних архівних установ у Хмельницькій області, реалізацію в повному обсязі покладених на них завдань, та оцінку рівня їх матеріально-технічної бази йдеться у розвідці І.Кириченка [10, с.13-22].

Е.Адамська та Л.Маковецька розкриваючи питання історії архівного будівництва в умовах радянської влади на Харківщині, згадали про заходи керівництва щодо зміцнення матеріально-технічної бази архівних установ краю. Зокрема, вони звертались до стану архівних приміщень та забезпечення збереження документів, переданих на зберігання до архівів Харківщини. Схожі висновки зробили архівісти Ш.Людковський та М.Степаненко, але в значно вужчих хронологічних рамках. Вони вказали основні віхи архівного будівництва на Миколаївщині з 1925 до 1967 рр. [11]

Продовжити список публікацій з історії архівного будівництва в регіонах можна на прикладі інших обласних центрів України. Так, про спроби щодо організації архівної справи на території сучасної Запорізької області розповідає дослідження Г.Лисенка, на Одещині – В. Кузнєцова, Г.Рибалко, О.Осадчука, Л.Скуднової та В.Шевченко, на Сумщині – Г.Бойка, В.Кузьменка, Г.Казанцевої, Л.Палеохи, Н.Рассказа, А.Сахно, Ю.Овчаренка, на Вінничині – А.Бабенко, С.Вініковецького, А.Міняйла. Досвід організації науково-видавничої роботи в архівних установах Херсонської області підсумовано у роботі О.Корольової. К.Коротченко та А.Міт'єва вивчали розвиток архівної справи в Донецькій області. Перелічені публікації доводили те, що протягом 1950-х – 1980-х рр. було вибудовано ряд нових архівосховищ та оснащено спеціальні приміщення для архівів, у тому числі для кінофотофоноархівів, які вимагають особливих умов зберігання. Відповідно до типових проектів побудовані будинки деяких обласних архівів. У ряді відомств були збудовані спеціальні будинки для архівів, в інших – переобладнані свої архівосховища відповідно до існуючих вимог [12].

Варто зазначити, що вказані публікації не відзначаються об'єктивністю у подачі інформації про реальний стан архівної справи та проблеми архівного будівництва, а навпаки, покликані продемонструвати особливе значення партії та радянської влади. Але незважаючи на заідеологізованість, в контексті вивчення наукових досліджень історії архівної справи УРСР та визначення її реального матеріально-технічного стану у другій половині 1950-х – кінця 1980-х рр. подані праці є важливим джерелом.

Позитивної оцінки заслуговує наукова розвідка В.О.Тищенко «До історії архівного будівництва Ровенської області», яка визначила основні віхи розвитку архівної справи на Рівненщині [13]. Її доповіді на республіканських нарадах-семінарах керуючих справами та завідуючих об'єднаними архівами облпрофрад України: «Про стан діловодства і збереження схоронності документів в обкомах профспілок Ровенської області» (Київ, 1975 р.), «З історії створення і діяльності об'єднаного архіву Ровенської облпрофради» (Рівне, 1978 р.), «Контроль і практична допомога підвідомчим профспілковим організаціям з питань архівної справи» (Дніпропетровськ, 1983 р.), «Організація роботи об'єднаного архіву обласної ради профспілок» (Харків, 1985 р.) стали цінним надбанням в процесі розвитку архівної справи та історії краю.

Практичні аспекти зміцнення матеріально-технічної бази архівів, перебудови комплектування державних архівів УРСР, експертизи та впорядкування архівних фондів у цей період дістали відображення у розвідках співробітників Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, архівних відділів облвиконкомів, держархівів області В.Коновалової, Л.Метельської, Я.Синельникова, Л.Свиридової. Зокрема, у своїй статті «Питання перебудови діяльності державних архівів у галузі комплектування і наукової експертизи документальних матеріалів радянських установ» В.Коновалова показує ті зміни, які сталися в роботі експертно-перевірочних комісій для покращення відбору документів на постійне зберігання [14, с.7-11]. Цьому ж питанню дослідниця

присвятила ще кілька повідомлень, в яких детальніше зупинилась на поверненні документів установам, внаслідок чого архіви змогли проводити концентрацію необхідних матеріалів.

У своїх розвідках Л.Метельська проаналізувала хід роботи з упорядкування документів в обласних установах, а Я.Синельников та Л.Свиридова наголошували на необхідності запровадження методів вибіркового приймання документів різних масових установ і організацій, пропонували шляхи скорочення кількості подібних установ, включених до списків джерел комплектування обласних, міських і районних державних архівів, а також порушували питання про передачу з держархівів до архівів установ документів з особового складу, що мають довготривале довідкове значення [15].

Новими підходами до дослідження проблеми відзначалися розвідки, присвячені діяльності окремих державних архівів, які написані здебільшого співробітниками даних архівів на основі відповідних матеріалів та висвітлюють роботу архіву протягом певного періоду чи присвячені якомусь окремому виду архівної роботи. Приміром стаття О.М. Брунькової та О.О. Кривошеєвої «До історії Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР» розглядає історію архіву з часу створення, тобто з листопада 1943 р., і до другої половини 1960-х років [16, с.5-21]. Значну увагу дослідниці приділяють відновленню роботи архіву в Києві і його філіалу в Харкові, зміцненню матеріальної бази архіву та роботі архіву в Харкові після його об'єднання з філіалом. Автори торкнулися роботи лабораторії по мікрофільмуванню й реставрації документальних матеріалів, показано, яких успіхів досягли співробітники лабораторії за 10 років її діяльності. Публікація містить інформацію про передачу фондів до центральних державних архівів СРСР та пошук документів профілю архіву в інших держархівах СРСР, а також науково-видавничій роботі архіву. Загалом, в роботі можна ознайомитись з детальним викладом історії функціонування Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва Української РСР (далі – ЦДАЖР УРСР). Огляд нових надходжень до архіву ЦДАЖР УРСР здійснено у працях Н.О. Єрмакової, Р.С. Сухомуд, Л.І. Лозенка, Л.В. Яковлевої.

Історію діяльності архівних закладів м. Львова у своїх роботах висвітлювали Н.Савченко, Н.Врадій та Я.Сеник. Вважаємо, що це важливо, оскільки саме у львівських архівах і досі зберігається чимало закордонних документів. Так, Н.Врадій у статті «З історії виникнення архівів у Львові» головну увагу зосередила на питанні виникнення і розвитку архівів міста Львова, на базі яких створені Центральний державний історичний архів УРСР та обласний державний архів, архів громадських і земських актів (від 1919 р. Земський архів), Львівського міського архіву та Державного архіву у Львові. Детальніше історію Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові дослідниця виклала у виступі на архівознавчій конференції у 1968 р.[17] Окремі сторінки з історії Львівського облдержархіву розкриває І.Калинець у своїй науковій розвідці «Народні надбання – народові», а розвідки А.Мільшиної присвячені визначним львівським архівістам та їх діловим контактам.

Позитивним кроком у розвитку архівної галузі та систематизації архівних справ, опрацюванню окремих фондів було подальше створення архівів. Створення 25 грудня 1969 р. Центрального державного архіву науково-технічної документації УРСР у м. Харкові (ЦДАНТД УРСР) [18, арк.342], який став унікальним сховищем науково-технічних документів, що відслідковують історичні етапи розвитку науки і техніки в Україні, суттєво вплинуло на формування документальної бази державних архівів. У наукових повідомленнях очільника з 1971 р. архіву М.Ф. Кондратьєва розкривається мета встановлення єдиних принципів науково-технічного опрацювання документів, переданих на державне зберігання до ЦДАНТД Української РСР [19, с.62-66].

У зв'язку з тим, що технічні архіви у СРСР лише починали створюватися, спеціальної літератури ще не було, тому методичні посібники для роботи розроблялися безпосередньо у ЦДАНТД УРСР. До прикладу, у 1970 році під керівництвом М.Ф. Кондратьєва була видана «Інструкція про порядок підготовки науково-технічної документації для передачі на государственное хранение в ЦДАНТД УРСР» – перший в Україні науково-методичний документ з підготовки науково-технічної документації на державне зберігання. Цією інструкцією користувалися архівісти до 1984 року. Далі було розроблено нові «Правила работы с научно – технической документацией в государственных архивах СССР», у створенні яких також брав участь М.Ф. Кондратьєв.

Історію створення та діяльності цього важливого у науковому відношенні архіву у своїх працях висвітлювали такі дослідники, як: О.М. Бунькова, Л.І. Дробіна, С.О. Міщенко та Л.І. Лозенко. Останній розкрив пріоритетні напрями науково-дослідної роботи новоствореного архіву, порівняв його діяльність з іншими архівними установами.

Пріоритетним напрямком дослідження історії становлення і розвитку архівного будівництва в Україні було вивчення партійних архівів. Про діяльність партійних архівів України йдеться у праці П.Павлюк та М.Москаленко «Діяльність партійних архівів України» [20, с.32-38].

Процес утворення партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України та обласних партійних архівів дістав відображення у наукових повідомленнях дослідниці Д.С. Щедриної «З історії становлення і розвитку партійних архівів на Україні» [21, с.45-52]. Авторка вказує, що «з моменту виходу постанови ЦК КПРС від 7 січня 1969 року штати партійних архівів республіки значно збільшилися. У світлі цієї постанови партійні комітети республіки приймали міри подальшого покращення роботи партійних архівів, забезпеченням необхідних умов для зберігання партійних документів. За останні сім років на засоби партійного бюджету побудовано 13 спеціальних будівель обласних партійних архівів. Тільки за минулий рік було здано в експлуатацію архівосховища Дніпропетровського, Полтавського і Черкаського обкомів

Компартії України. У 1978 р. розпочнуть роботу нові будівлі Житомирського та Миколаївського партархівів, в стадії будівництва знаходиться будівля Чернігівського партархіву. Проведено капітальний ремонт, збільшено площі архівосховищ в партійних архівах Запорізького, Тернопільського, Рівненського й інших партархівів». Важливим є те, що праця дослідниці звертає увагу на плани керівництва республіки щодо будівництва нових приміщень для центральних державних архівів у м. Києві і архівосховищ у Донецьку, Сімферополі, Сумах, Миколаєві, Луганську і Житомирі. По суті, це було перше в республіці будівництво спеціальних архівосховищ [22, арк.46]. Коротко характеризуючи наукову діяльність партійних архівів республіки дослідниця наголошує на їх тісному співробітництві з державними архівами та іншими науково-дослідними установами.

Таким чином, впродовж другої половини 1950-х – 1980-х років архівні установи Української РСР значно покращили свою матеріально-технічну базу, про що свідчить значна чисельність праць архівістів та істориків. В цей час виникають повідомлення про заходи щодо поліпшення умов зберігання документів, зміни в галузі комплектування архівів, створення нових та історію.

Джерела та література

1. Пількевич С. Д. Архівне будівництво на Україні за роки Радянської влади // Архіви України. – 1968. – № 6. – С. 13-20.
2. Кузьменко В.В. Государственные архивы на Украине за годы советской власти // Український історичний журнал. – 1978. – № 5. – С. 53-61.
3. Колесникова В.О. Радянське архівне будівництво на Львівщині // Архіви України. – 1978. – № 5. – С. 51-54; Ліщенко М.О., Балух В.О. З історії радянського будівництва в західних областях Української РСР у 1944–1945 рр. // Архіви України – 1983. – № 2. – С. 44–48.
4. Глинський М.П. З історії архівного будівництва в західних областях УРСР // Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших історичних дисциплін. Перша секція. Архівознавство та діловодство. – К., 1965. – С. 217-234; Його ж. Архівна справа в Західних областях України у роки Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) // Архіви України. – 1968. – № 2. – С. 14-24; Його ж. Радянське архівне будівництво в західних областях УРСР // Архіви України. – 1979. - № 5. – С. 16-22.
5. Місюра В. Створення мережі державних архівних установ на Закарпатті та їх діяльність у перші післявоєнні роки // Архіви України. – 1970. – № 1. – С. 11-21; Його ж. Архівні установи Закарпаття в період завершення побудови соціалізму та розгорнутого будівництва комунізму (1951-1967 рр.) // Архіви України. – 1970. - №3. – С. 23-29.
6. Гайдош А.І. Організація діяльності Закарпатського обласного державного архіву // Архіви України. – 1976. - № 1. – С.24-27.
7. Богдан Т., Дяченко О. З історії архівного будівництва на Херсонщині // Архіви України. – 1966. – № 6. – С. 3-12; Жук В. Архівне будівництво на Полтавщині (1918-1965) // Архіви України. – 1966. – № 2. – С. 19-28.
8. Порунова Т. Архівне будівництво на Луганщині // Архіви України. – 1967. – № 5. – С. 38-46.
9. Синельников Я. Радянське архівне будівництво на Волині (1939-1966) // Архіви України. – 1967. – № 3. – С. 3-12; Його ж. Комплектування державних архівів Волинської області документальними матеріалами // Науково-інформаційний бюлетень. – 1960. - № 2. - С. 28-30.
10. Кириченко І. Архівне будівництво у Хмельницькій області // Архіви України. – 1968. – № 4. – С. 13-22.
11. Адамська Е., Маковецька Л. З історії архівного будівництва на Харківщині // Архіви України. – 1968. – № 1. – С. 3-11; Лядковський Ш., Степаненко М. З історії архівного будівництва на Миколаївщині // Архіви України. – 1968. – № 3. – С.28-36.
12. Лисенко Г. Із історії архівного будівництва на Запоріжжі // Архіви України. – 1970. – № 4. – С. 3-9; Осадчук О., Скуднова Л., Шевченко В. До історії радянського архівного будівництва на Одещині // Архіви України. – 1970. - № 5. – С. 10-18; Бойко Т., Казанцева Г., Палеоха Л., Рассказ Н., Сахно А. Архівне будівництво на Сумщині (1918–1965) // Архіви України. – 1968. – №5. – С. 3-10; Бабенко А., Вініковецький С., Міняйло А. Архівне будівництво на Вінничині (1918–1969) // Архіви України. – 1969. – №4. – С. 18-28.
13. Тищенко О.В. До історії архівного будівництва Ровенської області // Архіви України. – 1969. – №1. – С. 8-15.
14. Коновалова В. Питання перебудови діяльності державних архівів у галузі комплектування і наукової експертизи документальних матеріалів радянських установ // Науково-інформаційний бюлетень АУ УРСР. – 1961. – № 1. – С. 7-11.
15. Метельська Л. Організація роботи по упорядкуванню документальних матеріалів в архівах обласних установ // Науково-інформаційний бюлетень. – 1964. - № 3. – С. 31-32; Синельников Я. Організація роботи по комплектуванню та експертизі цінності документальних матеріалів у Волинській області // Архіви України. – 1962. – № 5. – С. 35-39; Свиридова Л. Перебудова роботи по комплектуванню в Луганському облдержархіві // Архіви України. – 1963. – № 1. – С. 25-27.
16. Брунькова О.М., Кривошеєва О.О. До історії Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. – К., 1968. – Перша секція. Архівознавство. – С. 5-21.
17. Врадій Н. Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові // Архіви України. – 1972. - №4. – С.18-19.
18. ЦДАВО України, ф. 5111, оп. 1, спр. 830, арк. 342.
19. Кондратьєв М.Ф. Центральний державний архів науково-технічної документації УРСР // Архіви України. – 1975. – № 4. – С. 62–66.
20. Павлюк П., Москаленко М. Діяльність партійних архівів України // Архіви України. – 1965. - №4. – С. 32-38.
21. Щедрина Д.С. З історії становлення і розвитку партійних архівів на Україні // Український історичний журнал. – 1978. – №5. – С. 45-52.
22. ЦДАГО України, ф. 1. Оп. 25, арк. 46.

Хомич И. Н. Исследование развития материально-технической базы архивных учреждений в Украине во второй половине 1950-х – 1980-х годов

Анализируются научные разработки украинских историков-архивистов второй половины 1950-х – 1980-х годов в сфере материально-технической базы архивных учреждений. Рассматриваются характерные особенности историографического процесса того времени.

Ключевые слова: историки-архивисты, архивное строительство, материально-техническая база.

Khomych I. N. Research of development of material and technical base of the archived establishments is in Ukraine in the second half of 1950-1980th.

Scientific work of the Ukrainian historians-archives of the second half of 1950th 1980th in industry of material and technical base of the archived establishments is analyzed. The characteristic features of historiography process of that time are examined.

Keywords: historians-archives, archived building, material and technical base.

УДК [94(477):329-055.2]:(092)

С. В. Савченко

ОЛЕНА АПАНОВИЧ В УКРАЇНСЬКОМУ ЖІНОЧОМУ РУСІ

На основі архівних матеріалів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського висвітлюються різні аспекти участі видатного вченого, дослідниці історії українського козацтва, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка – Олени Михайлівни Апанович в жіночому русі України другої половини ХХ століття.

Ключові слова: український жіночий рух, Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги, українське козацтво, щоденникові нотатки.

Громадська діяльність відомої вченої, члена Спілки письменників України, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, лауреата наукової нагороди Фондації Тетяни та Омеляна Антоновичів Олени Михайлівни Апанович була тривалою та багатогранною. Загальновідомі її наукова діяльність, громадська діяльність по збереженню пам'яток історії та культури України, просвітницька – у популяризації історії українського козацтва. Але не тільки за кабінетну наукову працю, а за громадську діяльність її і називали «козацькою матір'ю». Вона плідно працювала як член правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, під її науковим кураторством діяла комплексна наукова експедиція «Запорозька Січ: зруйноване й уціліле». Значний внесок зробила вона у створення Національного заповідника «Хортиця». Дослідниця також була серед членів правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, саме їй належить наукове обґрунтування українського походження Володимира Івановича Вернадського та ініціатива щодо присвоєння його імені Центральної науковій бібліотеці АН України.

У той же час її участь в українському жіночому русі залишається маловідомою. Так, у більшості біографічних довідок про цей аспект діяльності Олени Михайлівни Апанович не згадується [1-6]. Лише у деяких публікаціях цей напрям громадської роботи відомої дослідниці історії українського козацтва висвітлюється у контексті українського жіночого руху [7-9]. Зокрема, Людмила Тарнашинська у статті «55 літ «під знаком Клію»» згадує, що відома вчена була членом Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги [8], та ж інформація з'являється і в інших публікаціях авторки [9, с.48]. Більш детально зупиняється на цьому Людмила Кочевська у публікації про створення і діяльність Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги [10].

Варто зауважити, що в історичному минулому жінки в Україні завжди займали помітне місце в житті суспільства. Вони ніколи не стояли осторонь суспільно-громадського та економічного життя. Саме тому, Наталя Кобринська, Ольга Кобилянська, Софія Русова, а згодом, Олена Теліга та багато інших пропагували ідею суспільної рівності жінок і чоловіків, розвивали організований національний український жіночий рух, що знайшов відображення у багатьох наукових дослідженнях [11-17].

У період панування радянського режиму та ідеологічного тиску в Україні жіночий рух некомуністичного спрямування було знищено. Сотні й тисячі жінок, які брали участь у визвольних змаганнях, були розстріляні, репресовані, заслані в табори. Однак, жінки продовжували займати помітне місце у боротьбі за національне визволення в 1930–1950 роках у радянській Україні, складали активну частину шестидесятників, були серед учасників правозахисного руху, дисидентів, засновників Української Гельсінської групи. Серед них можна назвати Оксану Мешко, Ліну Костенко, Надію Світличну, Ніну Строкату, Ірину Калинець, Аллу Горську, Михайлину Коцюбинську, Ірину Сенік, Галину Севрук, Людмилу Семикіну. До цього переліку нерідко додають і Олену Михайлівну Апанович – відомого історика, дослідницю українського козацтва [18, с. 359].

Метою цієї статті є висвітлення різних аспектів участі Олени Михайлівни Апанович в жіночому русі України на основі наукових досліджень та архіву вченої, який зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського.

Наявні документальні матеріали дозволяють стверджувати, що молода кандидат історичних наук Олена Апанович почала роботу у радянському жіночому русі в 1950 роках. Зокрема, збереглось запрошення на ім'я Олени Михайлівни на наукову конференцію жінок-вчених м. Києва, яка відбулась 3-6 квітня 1952 р. За програмою конференції її пленарне засідання відбулось 3 квітня в приміщенні Філармонії (Кірова, 16). Тематика виступів цілком відповідала часам пізньої сталінщини. Доповнювали пленарне засідання виступи жінок-працівників мистецтва. Олена Апанович була запрошена і в Будинок вчених (Володимирська, 45 а) на заключне засідання оргкомітету конференції жінок-вчених 7 квітня 1952 р., де було